

**ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ
ҚР ӨЗБЕК ЭТНО-МӘДЕНИ БІРЛЕСТІКТЕРІ “ДУСТЛИК” ҚАУЫМДАСТЫҒЫ
ЖҰМАБЕК АХМЕТҰЛЫ ТӘШЕНЕВ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТИ
ӨЗБЕКСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ХОРЕОГРАФИЯ АКАДЕМИЯСЫ
А. НАВОИЙ АТЫНДАҒЫ ТАШКЕНТ МЕМЛЕКЕТТІК ӨЗБЕК ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ УНИВЕРСИТЕТИ**

**ҚОЗОҒИСТОН ХАЛҚИ АССАМБЛЕЯСИ
ҚОЗОҒИСТОН ЎЗБЕКЛАРИ ЭТНОМАДАНИЙ БИРЛАШМАЛАРИ “ДЎСТЛИК” ҲАМЖАМИЯТИ
ЖУМАБЕК АХМЕТЎҒЛИ ТАШЕНЕВ НОМЛИ УНИВЕРСИТЕТИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ХОРЕОГРАФИЯ АКАДЕМИЯСИ
А. НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**KAZAKHSTAN PEOPLE'S ASSEMBLY
SOCIETY OF ETHNO-CULTURAL ASSOCIATIONS OF UZBEKS OF KAZAKHSTAN "DOSTLIC"
ZHUMABEK AHMETULI TASHENEV UNIVERSITY
UZBEKISTAN STATE ACADEMY OF CHOREOGRAPHY
A. TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEKI LANGUAGE AND LITERATURE NAMED NAVOI**

**«ҒЫЛЫМ-БІЛІМ-ӨНЕР ИНТЕГРАЦИЯСЫ:
ПЕРСПЕКТИВАЛЫҚ ЖОБАЛАР»**

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ

**“ИЛМ-ФАН, ТАЪЛИМ ВА САНЪАТ ИНТЕГРАЦИЯСИ:
ИСТИҚБОЛЛИ РЕЖАЛАР”**

ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

**“INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND ARTS:
PERSPECTIVE PLANS”**

MATERIALS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND THEORETICAL CONFERENCE

ШЫМКЕНТ, 18.11.2023

“Ғылым-білім-өнер интеграциясы: перспективалық жобалар”

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ

Жұмабек Тәшенев атындағы университеттің

25 жылдығына арналды

Жұмабек Ташенев номли университетнинг

25 йиллигига бағишланади

**ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ
ҚР ӨЗБЕК ЭТНО-МӘДЕНИ БІРЛЕСТІКТЕРІ “ДУСТЛИК” ҚАУЫМДАСТЫҒЫ
ЖҰМАБЕК АХМЕТҰЛЫ ТӘШЕНЕВ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТІ
ӨЗБЕКСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ХОРЕОГРАФИЯ АКАДЕМИЯСЫ
А. НАВОЙ АТЫНДАҒЫ ТАШКЕНТ МЕМЛЕКЕТТІК ӨЗБЕК ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ
УНИВЕРСИТЕТІ**

**ҚАЗОҒИСТОН ХАЛҚИ АССАМБЛЕЯСИ
ҚАЗОҒИСТОН ЎЗБЕКЛАРИ ЭТНОМАДАНИЙ БИРЛАШМАЛАРИ “ДУСТЛИК” ҲАМЖАМИЯТИ
ЖУМАБЕК АХМЕТЎҒЛИ ТАШЕНЕВ НОМЛИ УНИВЕРСИТЕТИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ХОРЕОГРАФИЯ АКАДЕМИЯСИ
А. НАВОЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**KAZAKHSTAN PEOPLE'S ASSEMBLY
SOCIETY OF ETHNO-CULTURAL ASSOCIATIONS OF UZBEKS OF KAZAKHSTAN "DOSTLIC"
ZHUMABEK AHMETULI TASHENEV UNIVERSITY
UZBEKISTAN STATE ACADEMY OF CHOREOGRAPHY
A. TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEKI LANGUAGE AND LITERATURE NAMED NAVOI**

«ҒЫЛЫМ-БІЛІМ-ӨНЕР ИНТЕГРАЦИЯСЫ: ПЕРСПЕКТИВАЛЫҚ ЖОБАЛАР»

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ

“ИЛМ-ФАН, ТАЪЛИМ ВА САНЪАТ ИНТЕГРАЦИЯСИ: ИСТИҚБОЛЛИ РЕЖАЛАР”

ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

“INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND ARTS: PERSPECTIVE PLANS”

MATERIALS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND THEORETICAL CONFERENCE

ISBN 978-9965-782-91-6

9 789965 782916

ШЫМКЕНТ, 18.11.2023

УДК 378:001

ББК 74.58

Г96

Ұйымдастыру комитетінің төрағасы

Байболов Қанат Сейтжанұлы - Жұмабек Тәшенев атындағы университет ректоры, техника ғылымдарының кандидаты, профессор

Қоғамдық кеңес: И.Хашимжанов, О.Аяшев, М.Хожиматов, Ш.Тохтасимов, Б.Шермухаммадов, Б.Расулов, Ш.Арзымбетова, П.Байнеева, Х.Хамроева, Ш.Наралиева, Шаменаз Бано, А.Аллаяров.

Редакциялық алқа: Н.Касимов, Г.Матекубова, Р.Сайфуллаева, Ш.Искандарова, М.Мамажонов, Ж.Ганиев, М.Гафуров, Ё.Саидов, М.Касимова, Б.Файзуллоев, Р.Шарипов, С.Тўйчиева, Н.Уринова, А.Аккузов, С.Ганиев, А.Улуғов, Ш.Умаров, Н.Кулдашев, Б.Абдиримов, Ж.Ботабаева, Т.Бутунбоева, М.Исламова.

«Ғылым-білім-өнер интеграциясы: перспективалық жобалар» халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары=**«Илм-фан, таълим ва санъат интеграцияси: истиқболли режалар»** халқаро илмий-назарий конференция материаллари=**«Integration of science, education and arts: perspective plans» materials of the international scientific and theoretical conference**)/жалпы ред.басқарған Ш.Д.Наралиева. – Шымкент: Жұмабек Тәшенев атындағы университеті, 2023. – 809 б.

ISBN 978-9965-782- 91-6

Жинақта тіл білімі, әдебиеттану, педагогикалық-әдістемелік мәселелері, өнертану, тарих, руханияттану, театртану, аударма мәселелері, философия, мәдениеттану, құқықтану, этнографиялық, халықаралық қатынастар мәселелері бағыттары бойынша мақалалар берілген.

Тўпламдан тилшунослик, адабиётшунослик, педагогик-методик масалалар, санъатшунослик, тарих, маънавиятшунослик, театршунослик, таржима масалалари, фалсафа, маданиятшунослик, ҳуқуқшунослик, этнография, халқаро муносабатлар масалалари йўналишларига оид мақолалар ўрин олган.

The collection contains articles in the areas of linguistics, literary studies, pedagogical and methodological issues, art studies, history, spirituality, theater studies, translation issues, philosophy, cultural studies, legal studies, ethnography, international relations issues.

УДК 378:001

ББК 74.58

Берілген мақалалардың сапасы мен мазмұнына авторлардың өздері жауапты.

Берілген мақалаларнинг савияси ва мазмуни учун муаллифларнинг ўзлари масъулдир.

ISBN 978-9965-782- 91-6

© Жұмабек Тәшенев атындағы
университеті, 2023

2. Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004. – Б. 8. (Sarimsakov B. Fundamentals and criteria of art. - Tashkent, 2004. - P. 8.)
3. Куронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: “Навоий университети” нашриёти, 2018. – Б. 89. (Kuronov D. Basics of literary theory. - T.: "Navoi University" publishing house, 2018. - P. 89.)
4. Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. –Т.:Академнашр, 2010. (Kuronov D. and others. Dictionary of literary studies. - T.: Akademnashr, 2010.)
5. Голсуорси Ж. Адабиётда характер яратиш // Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.:Маънавият, 2010. –Б. 95. (Golsuorsi J. Creating a character in literature // Writers of the world about literature. - T.: Spirituality, 2010. -P. 95.)
6. UMURZAKOV, R. (2018). Social environment and spiritual world of teenager in narrative “Saraton” by N. Fozilov. Scientific journal of the Fergana State University, 1(4), 104-105.
7. Umurzakov, R. (2021). ERA AND SPIRIT IN THE STORY “TWICE TWO IS FIVE”. Journal of Central Asian Social Studies, 2(02), 26-35.

PSIXOLINGVISTIK METODLARDAN NAMUNALAR

Shamsieva Manzura Bababekovna

**O‘zbekiston, Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), E-mail: vasiya06@mail.ru**

Annotation: the article provides general definitions of psycholinguistics as well as examples of psycholinguistic methods that can be used in psycholinguistic research.

Keywords: psycholinguistics, Speech Communication, Speech ability, reasoning completion method, sentence completion method, word annotation method.

Аннотация: мақалада психолингвистиканың жалпы анықтамалары, сондай-ақ психолингвистикалық зерттеулерде қолдануға болатын психолингвистикалық әдістердің мысалдары келтірілген.

Түйінді сөздер: психолингвистика, сөйлеу коммуникатсиясы, сөйлеу қабілеті, пайымдауды аяқтау әдісі, сөйлемді аяқтау әдісі, сөздерді түсіндіру әдісі.

Psixolingvistika – nutqiy faoliyatning psixologik va lingvistik tomonlarini, nutqiy kommunikatsiya va individual nutqiy tafakkur faoliyati jarayonida tildan foydalanishning ijtimoiy va psixologik omillarini o‘rganadi. Psixolingvistikaning predmeti sifatida, avvalo, inson faoliyatining o‘ziga xos turi sifatida nutqiy faoliyat, uning psixologik mazmuni, strukturasi, namoyon bo‘lish usullari, amalga oshish shakllarini keltirish mumkin. Psixolingvistika maktabi asoschisi A.A.Leontevning ta’kidlashicha, “psixolingvistikaning predmeti nutqiy faoliyatning bir butun va kompleks modelini yaratish qonuniyatini o‘rganish sifatida namoyon bo‘ladi”.

Psixolingvistika dastlab nutq so‘zlovchi va tinglovchi intensiyasi (nutqiy niyat) yoki holatining xabarlar tuzilishiga munosabati, jarayon yoki til tizimi yordamida kodlash mexanizmi (va kodni ochish) sifatida talqin qilingan. Bunda kommunikatsiya ishtirokchilarining “holati” faqat anglash holati sifatida, kommunikatsiya jarayoni esa – bir shaxsdan boshqasiga ba’zi ma’lumotni uzatish jarayoni sifatida tushunilgan.

Keyinchalik ikkihadli (nutqiy qobiliyat- til) emas, uch hadli (nutqiy qobiliyat – nutqiy faoliyat – til) nutqiy faoliyat tizimi g‘oyasi paydo bo‘ldi, chunki nutqiy faoliyat oldindan berilgan mazmunni kodlash yoki kodni ochish jarayoni tarzida emas, balki shu mazmunning shakllanish jarayoni sifatida tushunila boshlandi.

Bir vaqtning o‘zida nutq qobiliyati tushunchasi kengayib, chuqurlashib bordi: u endi nafaqat ong bilan, balki butun inson shaxsi bilan o‘zaro munosabatda bo‘la boshladi. Nutq faoliyatiga nisbatan talqin o‘zgardi: unga muloqot nuqtai nazaridan, muloqotning o‘ziga esa – bir shaxsdan boshqasiga ma’lumot yetkazish sifatida emas, balki jamiyatning (jamoa, ijtimoiy guruh) ichki o‘zini boshqaruvi jarayoni sifatida qaray boshlashdi.

Nafaqat nutq qobiliyati va nutqiy faoliyatning, balki tilning talqini ham o‘zgardi. Agar oldinlari u kodlash va kodni ochish jarayoni sifatida tushunilgan bo‘lsa, endilikda u, birinchi navbatda, shaxsning faoliyati uchun zarur bo‘lgan, uni o‘rab turgan mulkiy va ijtimoiy dunyosi orientir tizimi sifatida talqin qilinmoqda.

Shu tariqa, psixolingvistika predmetiga zamonaviy tavsif berishga harakat qiladigan bo‘lsak, u quyidagicha bo‘ladi. Psixolingvistikaning predmeti, bir tomondan, shaxsning nutq faoliyati tuzilishi va funksiyasi (vazifasi) bilan, boshqa tomondan, insonning dunyo obrazi haqidagi tasavvurlarini “hosil qiluvchi” sifatida til bilan o‘zaro munosabati hisoblanadi.¹⁷⁴

Psixolingvistik tadqiqotlardagi keng tarqalgan metodlardan biri **mulohazalarni to‘ldirish metodi** hisoblanadi. Bu metod mulohazalarni tugallash, qayta tiklash metodikasi deb ham nomlanadi. Eksperimentni o‘tkazish tartibi quyidagicha bo‘ladi.

Matndagi (nutqiy mulohazada) har bir beshinchi, oltinchi yoki qaysidir o‘rindagi so‘z tushirib qoldiriladi. Har bir so‘z bir xil uzoqlikda tushirib qoldiriladi. Tajriba ishtirokchilariga tushirib qoldirilgan so‘zlarni qo‘yib, matnni qayta tiklash taklif qilinadi.

Eksperimentni o‘tkazish tartibi. Tadqiqotchi har to‘rtta so‘zdan so‘ng tushirilgan so‘zlardan iborat matn namunasini tarqatadi. Tajriba ishtirokchisi tushirib qoldirilgan so‘zlarni o‘rniga qo‘yadi va to‘g‘ri to‘ldirilganligini tekshirgandan so‘ng to‘g‘rilik ko‘rsatkichi foizi hisoblanadi. Xulosalar ikki yoqlama xususiyatga ega bo‘ladi.

Bir tomondan, tajriba ishtirokchilari o‘z intellektual faoliyati ko‘rsatkichlarini, boshqa tomondan – o‘qilayotgan matnning qiyinlik darajasini baholashadi. Samarali natijalarga erishish uchun tadqiqotda bir emas, ikki va undan ortiq matnlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Namuna uchun so‘zlari tushirib qoldirilgan matnni keltiramiz:

“Ayni vaqtda jamiyatimizda til _____ oshirish borasida hali ko‘p _____ qilishimiz lozimligini ham unutmasligimiz _____. Ayniqsa, ba‘zan rasmiy muloqotlarda _____ adabiy til qoidalariga _____, faqat ma’lum bir hudud _____ ishlatiladigan sheva elementlarini qo‘shib _____ holatlari uchrab turishi bu _____ hali-hanuz dolzarb bo‘lib qolayotganini _____. Bu haqda so‘z yuritganda, _____ Alisher Navoiyning “Tilga e’tiborsiz _____ e’tiborsiz” degan so‘zlarida naqadar _____ hayotiy haqiqat mujassam _____ yana bir bor ishonch _____.¹⁷⁵

To‘g‘ri javoblar: 1 – madaniyatini, 2 – ish, 3 - zarur, 4 – ham, 5 – rioya qilmaslik, 6 – doirasida, 7 – gapirish, 8 – masalalarning, 9 – ko‘rsatadi, 10 – bobomiz, 11 – elga, 12 – chuqur, 13 – ekaniga, 14 – hosil qilamiz. O‘tkazilgan tadqiqotlarimizdan ma’lum bo‘lishicha, so‘zlari tushirib qoldirilgan matnlarni qayta tiklashning o‘ziga xos

¹⁷⁴ Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Уч. М., 1997. 287 с.

¹⁷⁵ Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. -Т.: “Маънавият”, 2008. Б. 89

xususiyatlariga tajriba ishtirokchilari oʻrtasidagi yosh tafovutlari taʼsir qiladi. Yoshi katta resipientlar topish qiyin soʻzlarni muvaffaqiyatli va tez tiklaydilar. Fonetik “shovqinli” soʻzlar (soʻzning ohangiga yaqin soʻzlar) yosh resipientlar tomonidan matnsiz ham muvaffaqiyatli ravishda qayta tiklanadi. Yoshi katta resipientlar shovqinli soʻzlarni gap ichida, matnni tushunish asosida yaxshiroq qayta tiklaydilar. Bu esa fonetik munosabatda farqlash qiyin boʻlgan soʻzlarni aniqlashda yoshi katta resipientlar uchun matnning mazmunini orientatsiyalash kompensator mexanizmini bajaradi va sensor tizimga muvaffaqiyatli adaptatsiya boʻlishiga xizmat qiladi deb xulosa chiqarishimizga imkon beradi. Shuningdek, tadqiqotlardan yana shu maʼlum boʻldiki, buzilgan matnlarda gaplarning boshlangʻich qismlariga qaraganda, oxirgi elementlarini tiklash muvaffaqiyatli kechadi. Bu esa asosan matnning nomi, uning umumiy mavzusi, tiklanayotgan jumlaning mazmuni, sintaktik tuzilishi va boshqa omillarga qarab aniqlanadi.¹⁷⁶

Tajriba ishtirokchilari matnni tiklashda turli strategiyalardan foydalanishadi, masalan, baʼzilar koʻpincha tushirib qoldirilgan soʻzning atrofidagi soʻzlar bilan bevosita bogʻliq holda aniqlasa, baʼzilar esa kengroq matnga tayanishadi. Boshqa tomondan esa, buzilgan matnlar kognitiv bilimlar asosida ham muvaffaqiyatli tarzda tiklanadi.

Psixolingvistik tadqiqotlarning birida resipientlar ilmiy-fantastik mazmundagi matnni muvaffaqiyatli tarzda tiklashdi, bu resipientlar psixologik ixtisosligi jihatidan ilmiy fantastika mualliflariga oʻxshash ekanligi aniqlandi. Shuningdek, erkin assotsiativ eksperimentda kamdan kam uchraydigan, noyob assotsiatsiyalarni belgilagan shaxslar shakli oʻzgartirilgan matnni qayta tiklashda jiddiy qiyinchiliklarga uchrashi maʼlum boʻldi.

Ch.Osgudning koʻrsatishicha, shakli oʻzgartirilgan matnni qayta tiklashdagi toʻgʻrilik darajasi matnning “oʻqishlilik” koʻrsatkichi hisoblanadi, yaʼni mazkur maʼlumot muayyan “adresat” tomonidan qay darajada idrok qilinishi va tushunilishi mumkinligini koʻrsatadi. Agar adresat adresantning tilini egallagan boʻlsa, u maʼlumotni tushunishi va tushirib qoldirilgan oʻrinlarni toʻldirishi oson kechadi. Agar tushirib qoldirilgan oʻrinlarni toʻldirish murakkablik tugʻdirsa, bu maʼlumotni toʻla holda tushunish qiyin kechadi.

Shu oʻrinda bizning tadqiqotlarimiz va Ch.Osgud tadqiqotlari oʻrtasidagi mutanosibliklarni taʼkidlab oʻtish mumkin. Masalan, rusiyzabon guruhlarda oʻtkazilgan tadqiqotlar jarayonida bunday matn namunasi tarqatilganda yuqoridagi holatning guvohi boʻldik.

Toʻldirish metodining variantlaridan biri **gaplarni tugallash metodikasi** hisoblanadi. Unda eksperimentator tomonidan boshlangan gaplarni tajriba ishtirokchilari tugallashi (ogʻzaki yoki yozma tarzda) lozim boʻladi. Oʻz-oʻzidan maʼlumki, bir xil boshlangan gaplarning oxiri har xil boʻlib tugallanishi mumkin. Gaplarni tugallash boʻyicha eksperimentlar qatnashuvchilarga nutqiy muloqotni sintaktik tashkillashtirishning anʼanaviy qoida va mexanizmlarini yaxshi tushunishiga, tilning semantik belgilarini oʻrnatishiga yordam beradi.

Soʻzlarni izohlash metodi

¹⁷⁶ Белянин В.П. Основы психолингвистической диагностики: (Модели мира в литературе). - М.: Тривола, 2000. С.

Vekslarning intellekt testidagi “lug‘at subtesti” so‘zlarni bevosita izohlash metodining o‘ziga xos namunasi hisoblanadi. Mazkur subtestda sinaluvchi qator so‘zlarning mazmunini (ularning tavsifini berish) tushuntirishi lozim bo‘ladi. Sinaluvchi javoblarining muvaffaqiyati ta‘lim va tafakkur madaniyati, katta lug‘at boyligi, me‘yorni yaxshi bilishi hamda so‘z ma‘nosini ochishda adekvat yondashuvni taqozo qiladi. Belgilari to‘liq tavsif etilgan javob yuqori baholanadi – 2 ball, aniqroq javoblar pastroq ball bilan – 1, tasodifiy va sub‘ektiv belgilar nol ko‘rsatkich bilan baholanadi.

Masalan, “nonushta” so‘zining tavsifi quyidagicha belgilanadi: “ertalabki ozuqa, ertalabki tamaddi” – 2 ball, “ozuqa, nimadir yeyiladi” – 1, “kofe, buterbrod” – 0 ball. Subtest bo‘yicha jami ballar yig‘indisi hisoblanadi va shu asosda eksperimentator yosh me‘yorlari bo‘yicha individual ma‘lumotlar muvofiqligi haqida xulosalarni chiqaradi. A.P.Vasilevich (1981) va R.M.Frumkinalar (1980) tomonidan o‘tkazilgan qator eksperimentlarda so‘zning ichki tuzilishi til ongida (lisonda) qay darajada ifodlanishini ko‘rsatishga urinishdi¹⁷⁷. Buning uchun sinaluvchilardan eng oddiy so‘zlarga og‘zaki tavsif berish so‘raldi.

Agar bu tavsiflarda izohlanayotgan so‘zning o‘zagi ishtirok etsa, ichki tuzilish so‘zning semantik interpretatsiya jarayonida o‘z ta‘sirini saqlab qolishi taxmin qilingan. Mazkur metod til sohiblari izohlanayotgan so‘zning ichki tuzilishini tushunishining muhimlik darajasini aniqlashda ham qo‘llanishi mumkin. Shuningdek, bu metod yordamida “idiomatizatsiya” (ma‘nosi o‘z tarkibidagi so‘zlarning ma‘nolariga bog‘liq bo‘lmagan, yaxlit holda bir ma‘no beruvchi ixcham ibora).koeffitsientlarini o‘lchash mumkin. O‘lchov natijalari til sohiblarining ongidagi u yoki bu so‘zning lug‘aviy ma‘nosi hamda ichki shakli munosabatining real manzarasini aks ettiradi.

Eshitish diqqati xususiyatlarini baholash (“Chalkashtirilgan ko‘rsatmalar”) metodikasi

Eshitish diqqati – qabul qilishning eng qimmatli, shu bilan birga, juda nozik komponentidir. Diqqatning turli jihatlari – uning hajmi, turg‘unligi, o‘zgaruvchanligi, interferensiyasi – samarali qabul qilishning integratsiyasi natijasida namoyon bo‘ladi.

Agar qabul qiluvchi (auditor)ning, diqqati barqaror bo‘lmasa, masalan, yosh bolada, rigid tafakkurli yoki zaif asab tizimli odamlarda o‘zgaruvchanlikning sustligi kuzatiladi. Emotsional barqaror bo‘lmagan odamlarda yuqori interferensiyalik bo‘lgan holatlarda nutqni qabul qilishda muammolar kuzatiladi. “Chalkashtirilgan ko‘rsatma” metodikasi topshiriqlarni to‘g‘ri bajarish natijalari orqali diqqat xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. Tajriba ishtirokchilarining vazifasi shundan iboratki, ular og‘zaki ko‘rsatmalarni diqqat bilan eshitishi va shu asosda harakatlarini amalga oshirish lozim bo‘ladi. Ularga ko‘rsatmaga mos matn tarqatiladi.

Og‘zaki ko‘rsatmalar ro‘yxati. 1. Agar F harfi bir marta bo‘lsa ham vergul oldida uchrasa, uni yozib qo‘ying, boshqa hollarda Farishta so‘zidagi “f” harfi tagiga chizib qo‘ying. 2. Agar “so‘z” birligi yangi leksema hosil qilishda ishtirok etmagan bo‘lsa, to‘lqinli chiziq chizing, aks holda krest belgisini qo‘ying. 3. Agar A harfi alifboda 1-

¹⁷⁷ Белянин В.П. Основы психолингвистической диагностики: (Модели мира в литературе). - М.:

Тривола, 2000. – 218-220 б.

tartib raqamida turgan bo'lsa, unda G va D harflarining tartib raqamlari yig'indisini yozing. 4. Agar “makroekonomika” so'zi barcha unlilarni qamrab olmagan bo'lsa, uni yozmang, balki alifbodagi birinchi to'rtta undoshni yozing. 5. Agar aylana alifbodagi hech bir harfga o'xshamasligi noto'g'ri bo'lsa, “farishta” so'zini aylanaga oling. 6. Agar “V harfi alifbodagi uchinchi harf emas” degan yolg'onga qo'shilmasangiz, bu yerga kvadrat chizing. 7. 10 dan 5 gacha sanang va hisobni teskari tartibda yozing. 8. Agar ko'rshapalak hayvon emas, balki qush bo'lsa, koptok rasmini chizmang. 9. Agar O'zbekistondagi eng katta daryo Amudaryo bo'lmasa, bu yerga “Zarafshon” so'zini yozing, boshqa holda bu yerga “botqoq” so'zini yozing. 10. Mazkur gapdagi ikkinchi so'zning ustiga bir chiziq chizing.

To'g'ri javoblar. 1) “F harfi” birinchi qatorda chizilgan. 2) Krest chizilgan. 3) 9. 4) B, V, G, D. 5) “Farishta” so'zi doiraga olingan. 6) Kvadrat chizilgan bo'lishi lozim. 7) 5, 6, 7, 8, 9, 10. 8) Koptok chizilgan. 9) “botqoq” so'zi yozilgan bo'lishi lozim. 10) Ikkinchida turgan “Chiziq” so'zining ustiga chiziq chizilgan.

Natijalar talqinida barcha to'g'ri bajarilgan ko'rsatmalar umumiy miqdori ballarda hisoblanadi. Ko'rsatkich 5 va undan yuqori bo'lganda qoniqarli hisoblanadi, 5 balldan kam va umuman topshiriqlarni bajarishdan bosh tortish qoniqarsiz tarzda baholanadi, bu eshitish diqqatida nuqsoni borligidan dalolat beradi.¹⁷⁸

Sub'ektiv shkalalash metodlari

Sub'ektiv shkalalash metodlari eksperimentator tomonidan taklif qilingan belgining ifodalanganlik nuqtai nazaridan biron-bir hodisa (tushuncha, so'z)ning bahosini ballarda ko'rsatib beradi.

Shkalalash protsedurasi belgilangan qoidalar asosida shkalalarni tuzishni o'z ichiga oladi va u ikki bosqichdan tashkil topadi.

Birinchi bosqichda ma'lumotlar yig'iladi. Tadqiq qilinayotgan ob'ektlarning namoyon bo'lish empirik tizimi yaratiladi va ular o'rtasidagi munosabat turlari qayd qilinadi.

Ikkinchi bosqichda ma'lumotlar tahlili o'tkaziladi. Natijalar tahlili bilan bog'liq ravishda shkalaning asosini tashkil etuvchi raqamli tizim shakllantiriladi (Burlarchuk L.F., Morozov S.M., 1999, s.382). Masalan, shkala quyidagicha belgining namoyon bo'lish gradatsiyalariga ega bo'lishi mumkin: 1 – namoyon bo'lmaydi, 2 – sust namoyon bo'ladi, 3 – o'rtacha, 4 yuqori, 5 o'ta yuqori.

So'ng resipientlar tadqiq etilayotgan hodisani qayd etilgan mezonlar asosida baholab o'zining sub'ektiv munosabatini ifodalaydi. Shuningdek, mazkur metodikani matnning emotsional tabiatini aniqlash bo'yicha fonosemantik tahlilda ham qo'llash mumkin. Ba'zan 100-shkalali yoki bir necha belgilar asosidagi murakkablashtirilgan modifikatsiyalari ham qo'llanadi (Belousov K.I., Blaznova N.A., 2005, b.47-48).

Semantik differensial metodikasi

Mazkur metodika mohiyati quyidagi protsedurada namoyon bo'ladi (Burlarchuk L.F., Morozov S.M., 1999, 229-302). So'z, tushuncha yoki ramz sifatida namoyon bo'luvchi tadqiq qilinayotgan ob'ekt (stimul)ni qayd etilgan shkalaga muvofiq tarzda taklif etilgan qarama-qarshi belgilar (ko'pincha sifatlar bilan)ga asoslanib, verbal yoki noverbal tarzda baholaydi.

¹⁷⁸ В.Н.Денисенко, Е.Ю.Чеботарева. Современные психолингвистические методы анализа речевой коммуникации: Учеб. пособие. – М.: РУДН, 2008. С. 160.

Qarama-qarshi ma'nolar o'rtasidagi shkalalar resipientlar tomonidan ma'nolar ifodalanishining nol nuqtasidan bir belgi yoki unga qarama-qarshi bo'lgan belgining turli darajasigacha uzluksiz gradatsiya kontinuumi sifatida qabul qilinadi. Shu tariqa, semantik differensial yo'naltirilgan assotsiatsiya va shkalalash protsedurasi metodlarining birlashuvi hisoblanadi.

Har bir shkalada +3da -3gacha yoki oddiy 7 ta bo'linish gradatsiyasi kiritilgan, masalan:

- 1 yaxshi
- 2 neytraldan ko'ra yaxshiroq
- 3 yaxshidan ko'ra neytralroq
- 4 neytral
- 5 yomondan ko'ra neytral
- 6 neytraldan ko'ra yomonroq
- 7 yomon

Shkalaning bo'linishini raqamli tarzda ifodalash quyidagi tarzda namoyon bo'ladi. Belgining ikki qarama-qarshi ma'nosidan (masalan, “yomon”) birini x , ikkinchisini (“yaxshi”) – u deb belgilasak, shkalaning bo'linishi quyidagicha talqin qilinadi: -3 – yuqori ifodalangan x ; -2 – ifodalangan x ; -1 – biroz sezilarli x ; 0 – x ham u ham emas (yoki x ham u ham bir xil darajada); 1 – biroz sezilarli u , 2 – ifodalangan u , 3 yuqori ifodalangan u .

Shu tariqa, tushunchaning ma'nosini semantik differensial shkalasida baholash uni semantik makonning nuqtasiga o'rnatish imkonini beradi. Nuqtaning joylashuvi ikki asosiy ko'rsatkich bilan asoslanadi: koordinataning boshlanishidan shkalaning neytral pozitsiyasiga tomon yo'nalganlik (sifatli tavsif, belgilar polyarizatsiyasi (qutblashish)) va koordinataning boshlanishidan uzoqlashish (miqdoriy tavsif, intensivlik, jadallik)). Nuqtaning neytral pozitsiyadan uzoqlashish vektori qanchalik uzun bo'lsa, reaksiya shunchalik intensiv bo'ladi va resipient uchun baholanayotgan tushuncha shunchalik ahamiyatga ega bo'ladi.

Semantik differensial protsedurasi asosida olingan miqdoriy ma'lumotlar tadqiq qilinayotgan tushuncha (stimul)ning semantik profili ko'rinishida namoyon bo'ladi – resipient tomonidan shkalada belgilangan nuqtalarni birlashtiruvchi siniq chiziq. Semantik profil kompleksi baholanayotgan tushunchaning o'ziga xos jihatlarini tavsiflaydi. Stimul ifodasining aniqligi semantik makondagi o'qlar miqdoriga bog'liq bo'ladi.

Biroq amaliyotda uning asosiy o'lchovlarini bilish kifoya qiladi. Semantik makondagi o'lchov (shkala)larning minimal miqdorini aniqlash uchun faktorli tahlil qo'llanadi. Bu faktorlar bir shkala yoki shkalalar guruhi bilan ifodalanishi mumkin (masalan, Ch.Osgud tomonidan ajratilgan uch faktor)

Faktorli omillarning majmui shunga o'xshash hodisani sub'ektiv idrok qilish yoki muayyan resipient yoki guruh ob'ektlari o'rtasidagi farq haqida tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Bunday o'xshashlik darajasi yoki farqlarini miqdoriy tasavvur qilish mumkin: $D(x,y)=\sqrt{\sum d(x_i,y_i)^2}$, qayerda bo'lsa $D(x,y)$ - x va u ob'ektlari o'rtasidagi semantik masofa; x_i, y_i faktor bo'yicha x va u ob'ektlari ma'nosini ifodalovchi ikki nuqta koordinatalari orasidagi farq.

Shuningdek, semantik differensial metodi sinaluvchilarning o'z-o'zini baholashi tadqiqida ham qo'llanishi mumkin. Sub'ekt “Men” obrazining turli jihatlarini, o'zining

turli shaxsiy sifatlari ifodalanganligi to‘g‘risidagi tasavvurlari, “barkamol Men” va “nomaqbul Men” obrazlari tuzilishini ham baholash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Белянин В.П. Основы психолингвистической диагностики: (Модели мира в литературе). - М.: Тривола, 2000. – 218-220 б.
2. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Уч. М., 1997. 287 с.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.: “Маънавият”, 2008. Б. 89
4. Прохоров Ю.Е., Денисенко В.Н., Чеботарева Е.Ю. Современные психолингвистические методы анализа речевой коммуникации: Учеб. пособие. – М.: РУДН, 2008. – 258 с.

ЎРТА МАХСУС БЎҒИНДА ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИ

Юсупова Турсуной Ахмедовна,
Алишер Навоий номидаги ТошДЎТАУ доценти,
педагогика фанлари номзоди tursunoy05@mail.ru

Аннотация. Мақолада ўрта махсус таълимда ўқувчиларга она тили қандай ўқитилиши кераклиги таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: ўрта махсус бўғин, она тили таълими, она тили таълими мақсади, касбий ижодий тафаккурни ривожлантириш

Аннотация. В статье анализируется, как обучать студентов на родном языке в профессиональных школах.

Ключевые слова: профессиональный школа, обучение родному языку, цель обучения родному языку, развитие профессионального творческого мышления

Annotation. The article analyzes how to teach students in their native language at professional schooles.

Key words: professional school, teaching the mother tongue, the goal of teaching the mother tongue, the development of professional creative thinking

Ўқувчиларнинг билиш фаолияти динамик тарзда ривожланишини биламиз. Буни ҳисобга олган ҳолда белгиланган таълимнинг умумий ва муайян ўқув предметларига хос хусусий мақсадлари ўзаро муштарақликда таълим мазмунида намоён бўлиши зарур. Таълим мазмунининг таълим мақсадига мувофиқ бўлишини таъминловчи муҳим шартларидан бири шундаки, таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фаолият кўрсатишга, эркин фикрлашга ундовчи ўқув машғулотлари тизими, таълим жараёнидаги ҳар бир предмет, ҳар бир турдаги фаолият, ҳар бир дарс ва муайян дарсда ўқувчи бажариши учун мўлжалланган ўқув топшириқлари жамланмаси, барча-барчаси, яъни бутун таълим тизими бош мақсадни амалга оширишга, ақлий, мантиқий фаолиятга киришиш вазифасини қўйишга, амалга оширишга хизмат қилмоғи керак.

Ўқувчи келажакда муносиб ўрин эгаллашга интилаётган жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, маънавий, маданий, маърифий ҳаёти, халқ турмуш тарзи, руҳиятини ҳам таълим мазмуни ўзида акс эттира олгандагина тўлақонли бўлади. Чунки худди мана шу халқнинг турмуш тарзи ва жамият ҳаётида ўқувчи

МАЗМҰНЫ/МУНДАРИЖА

№			
1.	Байболов Қанат Сейітжанұлы	Құттықтау сөз	4
2.	Шұхрат Тохтасимов	Құттықтау сөз	6
3.	Минхожиддин Ҳожиматов	МИРТЕМИР ШЕЪРИЯТИДА МИЛЛИЙ ЎЗЛИК ТУЙҒУСИ ПОЭТИК ОБРАЗ СИФАТИДА	19
4.	Шұхрат Тохтасимов	ЎЗБЕК БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚС САНЪАТИНИНГ ТАРИХИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ	22
5.	Гавҳар Матёкубова	“ЛАЗГИ” – ХОРАЗМ ДУРДОНАСИ	27
6.	Раъно Сайфуллаева	ЖАДИД ОЛИМЛАРИ АСАРЛАРИДА ОИЛА, АЁЛ МАЪНАВИЯТИ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ	31
7.	Нозим Қосимов	МИЛЛИЙ МУСИҚА ТАРИХИНИНГ ИЛМИЙ - НАЗАРИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ	38
8.	Мирмуҳсин Гапуров	МУСИҚА ДАРСЛАРИДА МАДАНИЙ МЕРОСГА ҲУРМАТ ТУЙҒУСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ	42
9.	Жаҳонгир Ғаниев	ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИКНИНГ ИЖТИМОИЙ - СИЁСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ	44
10.	Ҳулқар Ҳамроева	ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚ АРТИСТИ, ПРОФЕССОР ГАВҲАР МАТЁКУБОВА ПОРТРЕТИГА ЧИЗГИЛАР	47
11.	Мустафа ДЕМИРЧИ	CREATIVE THOUGHT AND CRITICISM IN	53
12.	Шахло Наралиева	EDUCATION ACCORDING TO IBN KHALDUN	
12.	Нариман Жұмашұлы Нұрпейісов	ПРОФЕССОР МЕКЕМТАС МЫРЗАХМЕТОВ ЖӘНЕ АБАЙТАНУ ҒЫЛЫМЫ	59
13.	Байболова Айжан Арынбаева Рана Ҳулқар Ҳамроева	РАУФ ПАРФИ ШЕЪРИЯТИДА	64
	Шахло Наралиева	ТАРИХ ВА ТАФАККУР ТАЛҚИНИ	
	Салимжон Ғаниев	(Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактаблари мисолида)	
14.	O‘rinova Nilufar	TUTORLIK FAOLIYATINING O‘ZIGA XOS JIXATLARI	71
15.	Муҳаммаджон Мамажонов	МАТН ИДРОКИ ВА ТАЛҚИНИ ҲАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР (Анвар Обиджоннинг “Мангуберди фалсафаси” шеъри мисолида)	75
16.	Низомиддин Қўлдашев Шахло Наралиева	НОАНЪАНАВИЙ ЎЗБЕК ТИЛИ ДАРСЛАРИДА УЗВИЙЛИК ТАМОЙИЛЛАРИ	79
17.	Шовкат Умаров	ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ЧОЛҒУЛАРИ ТАСНИФИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	83
18.	Ниязметова Роза	ЛИТЕРАТУРНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ УЗБЕКСКОЙ И КАЗАХСКОЙ ДРУЖБЫ	87
19.	Қосимов Абдуғафур	ФАРҒОНА АДАБИЁТШУНОСЛИК МАКТАБИ: КЕЧА ВА БУГУН	92

79.	Shamsieva Manzura	PSIXOLINGVISTIK METODLARDAN NAMUNALAR	349
80.	Юсупова Турсуной	ЎРТА МАХСУС БЎҒИНДА ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИ	355
81.	Махфузullo Раҳмонов	АЛИШЕР НАВОЙИЙ КУЛГИ ОДОБИ ҲАҚИДА	361
82.	Saydaxmedova Nigora Ismoilova Munira	NAMANGAN VILOYATI FOLKLORIDA BOLALAR QO‘SHIQLARIGA XOS XUSUSIYATLAR	364
83.	Abdurahmanov Shavkatjon	DAVLAT TILI (O‘ZBEK TILI) MUAMMOLARI YUZASIDAN AYRIM MULOHAZALAR (O‘ZBEKISTON)	366
84.	Saydaxmedova Nigora Zokirova Mohidil	SO‘Z GUHARIGA ERUR ONCHA SHARAF	369
85.	Рустамова Ибодатхон	ДРАМАДА ҚАҲРАМОН СПЕЦИФИКАСИ HERO SPECIFICS IN DRAMA ДРАМАДАҒЫ КЕЙІПКЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	372
86.	Qazaqova Nozima	O‘XSHATISH PRAGMATIK VOSITA SIFATIDA	375
87.	Абдурахмонов Абилжон	НУР МАНБАЛАРИНИНГ РАУФ ПАРФИ ЛИРИК ОЛАМИДАГИ ИФОДАСИ	380
88.	Орипова Гулноза	ТАРИХИЙ РОМАНЛАРДА ПОРТРЕТНИНГ	385
89.	Мирзажонова Гулбаҳор Ходжаев Сидик	БАДИИЙ-ЭСТЕТИК ФУНКЦИЯСИ Х.ДЎСТМУҲАММАДНИНГ “БОЗОР” РОМАНИДА УЧЛИК ТИМСОЛИНИНГ БАДИИЙ-ЭСТЕТИК КОНЦЕПЦИЯСИ	388
90.	Ahmedova Nargiza	O‘ZBEK TILIDA VATAN KONSEPTINING IFODALANISHI OTAN TUSINIGIN O‘ZBEK TILINDE BERU EXPRESSION OF THE MOTHERLAND CONCEPT IN THE UZBEKI LANGUAGE	391
91.	Курбанова Бахтихон	РОЛЬ ИННОВАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ	395
92.	Исамитдинов Жорабек	К ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СОБЛЮДЕНИЯ ОБРЯДОВ ДРЕВНЕЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОГО КАЛЕНДАРНОГО ПРАЗДНИКА МЕХРҒОН	402
93.	Raximova Gulchexra Oxunov Javlon Abdullayev Mirzo Yoqubova Komila Rustamov Shuxratjon Avazov Muxammadqodir	OROL DENGIZI FOJEASI	406
94.	Ganiyeva Shodiya	TILSHUNOSLIKDA FRAZEOLOGIK KONTAMINATSIYA TADQIQI MASALASI	411
95.	Розикова Гулбаҳор	“ДЕВОНУ ЛУҒОТИТ ТУРК” АСАРИДА АНТОНИМЛАР ОРҚАЛИ ЗИДЛИК МУНОСАБАТИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ	414
96.	Quraqova Shoxida	PIKTOGRAMMA VA RAMZLARNING INSON HAYOTIDAGI O‘RNI VA TA’SIRLARI	418